

The Effect of Natural Resource Rents on Financial Development in the MENA Region

Sasan houshyar

PhD in Agricultural Economics. Employee of the Agricultural Education and Research Center of Fars Province.

Vahid dehbashi*

Assistant Professor, Department of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, University of Zabol, Zabol, Iran.

Hadi Esmahilpour Moghadam

Assistant Professor, Department of Economics, Faculty of Administrative and Economic Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Abstract

This study investigates the impact of natural resource rents on financial development in selected MENA (Middle East and North Africa) countries over the period 2000–2022 using the panel ARDL model. The results indicate that in the short run, an increase in natural resource rents negatively affects financial development, which may be attributed to excessive dependence on resource revenues and the weakening of non-oil sectors. However, in the long run, the adverse effects are mitigated. Proper management of natural resource revenues and investment in financial infrastructure can contribute to strengthening financial development. The findings also reveal that trade openness has a positive and significant effect on financial development. Expansion of international trade and foreign investment inflows, facilitated by access to advanced technologies, enhance the financial performance of MENA countries. Conversely, increasing urbanization exerts a negative impact on financial development, as it places additional pressure on public financial resources to meet infrastructure and urban service demands, thereby limiting investment opportunities in the financial sector.

Introduction

Natural resource rents remain a focal point in economic research on developing countries, particularly those with high dependence on extractive sectors such as oil, gas, and minerals. While these resources can significantly

* Corresponding Author: vahideconomy@gmail.com

How to Cite: Houshyar, S., Dehbashi, V., Esmahilpour Moghadam, H

contribute to economic growth, over-reliance on them often exposes economies to extreme revenue fluctuations, fiscal instability, and sectoral imbalances. This phenomenon, widely referred to as the "Dutch disease," implies that resource-rich countries may face increased inflation, reduced economic diversification, and vulnerability to global commodity price volatility.

In this context, the financial sector plays a pivotal role in ensuring sustainable economic growth. As a critical conduit for allocating capital and transmitting financial signals, a well-developed financial system can support productivity and investment across economic sectors. However, in resource-dependent economies, the influx of unearned revenues may weaken the incentive structures for financial sector expansion and hinder the development of non-resource industries. This study investigates the implications of natural resource rents on financial development in selected MENA countries, recognizing the dual potential of resource wealth to either enhance or undermine financial structures depending on governance quality and policy choices.

Methods and Material

This study employs the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) modeling approach to analyze the long-run and short-run relationships between natural resource rents and financial development across selected MENA countries during the ۲۰۰۰–۲۰۲۲ period. The dataset incorporates key macroeconomic indicators including trade openness, urbanization rates, CO₂ emissions, and total natural resource rents, which are expressed as a percentage of GDP. Financial development is measured through composite indices reflecting depth, access, and efficiency of financial institutions and markets.

The choice of the panel ARDL method accounts for potential heterogeneity among countries and allows for dynamic interaction among variables over time. Unit root tests (including panel ADF and PP statistics) were conducted to ensure stationarity of the variables, followed by co-integration analysis to validate the existence of long-run equilibrium relationships. Diagnostic tests confirm model adequacy, and the empirical estimations are interpreted both statistically and in relation to regional economic structures.

Results and Discussion

The empirical findings reveal that in the short term, an increase in natural resource rents has a statistically significant negative impact on financial development. This effect is primarily attributed to overdependence on extractive revenues, which suppresses incentives for diversifying the financial

sector and developing non-resource industries. Furthermore, the political economy of rent distribution in resource-rich MENA countries may also hinder financial market reforms and institutional strengthening.

However, in the long run, the adverse impact of natural resource rents becomes statistically insignificant or attenuated, suggesting the potential for mitigation through effective governance, strategic investment in financial infrastructure, and economic diversification policies. Trade openness emerges as a robust positive determinant of financial development, indicating that integration into the global economy through export and import expansion fosters financial system efficiency and depth.

On the contrary, rising urbanization levels exert a negative influence on financial development. This relationship may be explained by the fiscal pressures imposed by growing urban populations, including infrastructure demands and public service provision, which may divert resources away from private sector financing and institutional development. These findings highlight the complex interaction among structural variables and underscore the need for nuanced policy responses tailored to the resource-finance nexus.

Conclusion

This study concludes that natural resource rents, while posing risks to financial development in the short run, can be strategically leveraged to support long-term financial sector advancement, provided that revenue management is transparent and aligned with investment in financial infrastructure. The findings emphasize the importance of trade openness as a facilitator of financial sector growth and caution against the unregulated expansion of urbanization without parallel strengthening of financial institutions.

Policymakers in MENA countries are urged to adopt fiscal frameworks that stabilize resource revenues, promote financial inclusion, and diversify economic activities beyond the extractive sector. The complex and sometimes contradictory impacts observed underscore the need for comprehensive resource governance strategies that integrate financial development goals.

Keywords: Natural resource rents, Financial development, MENA countries, Panel ARDL

JEL Classification: Q۳۲, O۱۶, G۲۰, O۵۳

اثر رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی در کشورهای حوزه منا

نویسنده اول

دکتری تخصصی اقتصاد کشاورزی

نویسنده دوم *

استادیار گروه اقتصاد کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

نویسنده سوم

استادیار گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

چکیده

این مقاله به بررسی تأثیر رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی در کشورهای منتخب منطقه MENA (خاورمیانه و شمال آفریقا) طی دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ با استفاده از مدل پانل ARDL می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهند که در کوتاه‌مدت، افزایش رانت منابع طبیعی تأثیر منفی بر توسعه مالی دارد که ناشی از وابستگی بیش از حد به درآمدهای منابع طبیعی و تضعیف بخش‌های غیرنفتی باشد. با این حال، در بلندمدت، اثرات منفی این رانت تعدیل می‌شود، به طوری که مدیریت صحیح درآمدهای منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مالی می‌تواند به تقویت توسعه مالی کمک کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که باز بودن تجاری تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه مالی دارد. گسترش تجارت بین‌المللی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی از طریق دسترسی به فناوری‌های نوین، عملکرد مالی کشورهای منطقه MENA را بهبود می‌بخشد. در مقابل، افزایش شهرنشینی تأثیر منفی بر توسعه مالی دارد، زیرا فشار بر منابع مالی دولتی برای تأمین نیازهای زیرساختی و خدمات شهری، فرصت‌های سرمایه‌گذاری در بخش مالی را محدود می‌کند.

کلیدواژه‌ها: رانت منابع طبیعی، توسعه مالی، کشورهای حوزه منا، PARDL.

۱. مقدمه

رانت منابع طبیعی یکی از موضوعات محوری در تحقیقات اقتصادی کشورهای در حال توسعه است، به ویژه آن دسته از کشورهایی که وابستگی زیادی به این منابع دارند. منابع طبیعی شامل نفت، گاز، معادن و دیگر منابع پایه‌ای می‌توانند نقش بسیار مهمی در رشد اقتصادی ایفا کنند، اما در عین حال، وابستگی زیاد به این منابع می‌تواند منجر به نوسانات شدید در درآمدهای دولتی، تغییرات در سیاست‌های مالی و در نهایت بی‌ثباتی اقتصادی شود. این پدیده، که اغلب تحت عنوان «بیماری هلندی» شناخته می‌شود، نشان می‌دهد که کشورهای غنی از منابع طبیعی ممکن است با چالش‌هایی چون نوسانات اقتصادی، تورم و کاهش تنوع در بخش‌های دیگر اقتصادی روبه‌رو شوند.

در این میان، بخش مالی به دلیل نقشی که در حمایت از فعالیت‌های اقتصادی ایفا می‌کند، به عنوان یکی از ارکان کلیدی در توسعه اقتصادی شناخته می‌شود. بخش مالی، جریان اصلی اقتصاد است که وظیفه انتقال اطلاعات و منابع مالی به بخش‌های مختلف اقتصادی را به عهده دارد و این امر می‌تواند موجب رشد و توسعه اقتصادی شود. از این رو، توسعه بخش مالی به عنوان یک اصل اساسی در چارچوب سیاست‌های توسعه کشورها به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، یک سیستم مالی پیشرفته می‌تواند با شناسایی فرصت‌های مالی و تأمین منابع لازم برای سرمایه‌گذاری، تحریک و تجمیع پس‌اندازها، و نظارت بر عملکرد مدیران، به تخصیص بهینه منابع کمک کرده و در نتیجه منجر به پیشرفت سریع‌تر فناوری و انباشت سرمایه انسانی و مالی شود (کرین و گویل، ۲۰۰۴).

این چالش‌ها در کشورهای در حال توسعه به دلیل ساختارهای نهادی ضعیف و وابستگی شدید به درآمدهای منابع طبیعی تشدید می‌شوند. تغییرات قیمت منابع طبیعی در بازارهای جهانی می‌تواند شوک‌های بزرگی را به اقتصادهای وابسته وارد کند و سیستم مالی را در معرض آسیب قرار دهد (انک^۱، ۲۰۲۴).

این نوسانات علاوه بر تأثیرات اقتصادی، به تشدید فساد، سوءمدیریت و کاهش اعتماد عمومی نیز منجر می‌شوند (خان^۱، ۲۰۲۰). با این حال، تأثیر منابع طبیعی بر ثبات مالی به شدت وابسته به شرایط نهادی و سیاست‌های حاکم بر کشورهای بهره‌بردار است. شواهد نشان می‌دهند که در کشورهایی با نهادهای قوی و حاکمیت خوب، منابع طبیعی می‌توانند به عنوان ابزاری برای تقویت توسعه مالی و اقتصادی عمل کنند (هووا^۲، ۲۰۲۳). بخش مالی به عنوان یکی از جریان‌های حیاتی اقتصاد، نقشی اساسی در تخصیص منابع، تحریک سرمایه‌گذاری و بهبود کارایی اقتصادی ایفا می‌کند. در اقتصادهای وابسته به منابع طبیعی، درآمدهای حاصل از این منابع می‌توانند ظرفیت سیستم بانکی را برای تأمین مالی بخش‌های تولیدی افزایش دهند و به توسعه مالی کمک کنند. با این حال، در بسیاری از کشورها، بانک‌ها به دلیل نوسانات بالای قیمت منابع طبیعی، دچار بی‌ثباتی می‌شوند و این امر توسعه بخش مالی را با موانع جدی مواجه می‌کند (گیلفسون^۳، ۲۰۰۱).

علاوه بر این، سوءاستفاده دولت‌ها از منابع بانکی برای تأمین کسری بودجه یا تزریق منابع به پروژه‌های غیرمولد، می‌تواند مانعی دیگر بر سر راه توسعه بخش مالی باشد (حشمتی مولایی، ۱۳۸۳). رابطه میان منابع طبیعی و توسعه مالی در کشورهای در حال توسعه معمولاً به شدت به کیفیت نهادهای اقتصادی و سیاسی وابسته است. کشورهایی مانند نروژ و بوتسوانا توانسته‌اند با بهره‌گیری از نهادهای قوی، از نفرین منابع اجتناب کنند و درآمدهای حاصل از منابع طبیعی را در مسیر توسعه اقتصادی پایدار هدایت کنند (بوسچینی^۴، ۲۰۰۷). در مقابل، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، ضعف نهادی باعث می‌شود که درآمدهای منابع طبیعی به جای تقویت بخش مالی، به عاملی برای تشدید فساد و بی‌ثباتی اقتصادی تبدیل شوند. از منظر نظریه "نفرین منابع"، درآمدهای حاصل از منابع طبیعی معمولاً به جای سرمایه‌گذاری در بخش‌های تولیدی و تنوع‌بخشی به اقتصاد، صرف مخارج مصرفی یا

۱ Khan

۲ Hou

۳ Gylfason

۴ Boschini

نام خانوادگی نویسنده اول و دوم (بیش از دو نویسنده نام خانوادگی نویسنده اول و همکاران | ۷

پروژه‌های غیرمولد می‌شوند. این امر می‌تواند به کاهش بهره‌وری، افزایش بدهی عمومی و وابستگی بیشتر به منابع طبیعی منجر شود

(ساجز^۱، ۱۹۹۵؛ اوتی^۲، ۱۹۹۳). شواهد موجود حاکی از آن است که در کشورهای غنی از منابع، رشد بخش مالی کمتر اتفاق می‌افتد و در بسیاری از موارد، درآمدهای منابع طبیعی به جای تقویت سیستم بانکی، باعث کاهش انگیزه بانک‌ها برای تأمین مالی بخش خصوصی می‌شوند (یلدریم^۳، ۲۰۲۲). با این حال، در برخی مطالعات، نشان داده شده است که درآمدهای منابع طبیعی در صورت وجود نهادهای قوی و مدیریت کارآمد، می‌توانند به توسعه مالی کمک کنند. به عنوان مثال، در پاکستان، کیفیت نهادی به عنوان عاملی تعدیل‌کننده توانسته است تأثیرات منفی رانت منابع طبیعی را بر ثبات مالی کاهش دهد و حتی در برخی موارد، بهبود بخشد (خان، ۲۰۲۰). این شواهد نشان می‌دهد که حاکمیت خوب می‌تواند از طریق بهبود کارایی مدیریت منابع و کاهش فساد، تأثیرات مثبت درآمدهای منابع طبیعی را تقویت کند (هووا، ۲۰۲۳).

رابطه میان رانت منابع طبیعی و ثبات مالی، رابطه‌ای پیچیده و چندبعدی است که به شدت به سیاست‌های اقتصادی و شرایط جهانی وابسته است. در حالی که منابع طبیعی می‌توانند فرصتی برای تقویت توسعه مالی و اقتصادی فراهم کنند، نبود سیاست‌های تجاری مناسب می‌تواند این فرصت را به تهدیدی برای ثبات مالی و اقتصادی تبدیل کند. بنابراین، تقویت سیاست‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه از اهمیت بالایی برخوردار است تا بتوانند از منابع طبیعی به طور بهینه بهره‌برداری کنند. این امر نه تنها به رشد اقتصادی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد در برابر نوسانات ناشی از تغییرات قیمت جهانی منابع طبیعی نیز منجر شود.

۱ Sachs

۲ Auty

۳ Yildirim

این مقاله به صورت زیر ساختار بندی شده است. بخش دوم به مبانی نظری و مفاهیم مرتبط با رانت منابع طبیعی و توسعه مالی اختصاص دارد. در بخش سوم، پیشینه پژوهش های داخلی و خارجی مرور می شود. بخش چهارم به روش شناسی تحقیق و تصریح مدل اقتصادسنجی می پردازد. در بخش پنجم، نتایج تجربی و تحلیل داده ها ارائه می گردد و در نهایت، در بخش ششم، جمع بندی، نتیجه گیری و پیشنهادهای سیاستی مطرح می شود.

۲. مبانی نظری

رانت منابع طبیعی به درآمدی اشاره دارد که از استخراج و فروش منابع طبیعی مانند نفت، گاز، زغال سنگ و مواد معدنی حاصل می شود. این درآمدها معمولاً به دلیل کمیابی های طبیعی یا ساختگی به وجود می آیند و می توانند اثرات مثبت و منفی بر اقتصاد داشته باشند. مقدس فر (۱۳۹۶) بیان می کنند که رانت منابع طبیعی می تواند به سوء استفاده از اختیارات دولتی منجر شود و رفتارهای رانت جویانه را تقویت کند. این موضوع می تواند منجر به فساد و عدم بهره وری اقتصادی شود. علاوه بر این، مطالعات نشان داده اند که رانت های ناشی از استخراج منابع طبیعی می توانند تأثیرات عمیقی بر ساختار اقتصادی کشورها داشته باشند. به عنوان مثال، تحقیقات انجام شده توسط زوبیری و همکاران (۲۰۲۱) نشان می دهد که رانت منابع طبیعی می تواند به افزایش سرمایه اجتماعی کمک کند، اما در عین حال ممکن است موجب کاهش کارآفرینی شود. این تناقض نیازمند مدیریت مؤثر رانت ها برای دستیابی به نتایج مثبت اقتصادی است. در نهایت، نظریه ها و مدل های مختلفی برای تحلیل رانت منابع طبیعی وجود دارد. طبق نظر هارت ویک (۱۹۷۷)، کشورهای غنی از منابع باید رانت های ناشی از منابع تجدیدناپذیر را به جای مصرف، به طور پیوسته سرمایه گذاری کنند تا توسعه پایدار را تضمین کنند (احمدیان یزدی، ۱۳۹۶). این رویکرد می تواند به حفظ سطح مصرف جامعه در بلندمدت کمک کند. رانت های حاصل از منابع طبیعی می توانند بر توسعه مالی کشورها تأثیرگذار باشند. آقایی و همکاران (۱۴۰۲) در مطالعه ای نشان دادند که افزایش رانت منابع طبیعی منجر به افزایش انباشت سرمایه خارجی شده است. آن ها همچنین تأکید

کردند که کیفیت نهادی نقش کلیدی در اثرگذاری رانت بر توسعه مالی دارد؛ زیرا نبود چارچوب نهادی قوی ممکن است موجب افزایش فساد شود.

به علاوه، پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ثروت ناشی از استخراج منابع طبیعی ممکن است منجر به جابه‌جایی ثروت از سیستم مالی داخلی به سرمایه‌گذاری‌های خارجی شود. مجیدزاده و همکاران (۲۰۲۱) بیان کردند که درآمدهای غیرمنتظره ناشی از استخراج منابع طبیعی ممکن است باعث کاهش تقاضای داخلی برای سرمایه‌گذاری شوند و در نتیجه بر سیستم مالی کشور تأثیر منفی بگذارند، نفرین منابع، که اغلب به عنوان "پارادوکس وفور" شناخته می‌شود، پدیده‌ای است که طی آن کشورهای غنی از منابع طبیعی، در مقایسه با کشورهایی با منابع کمتر، رشد اقتصادی کندتر، دموکراسی ضعیف‌تر و نابرابری بیشتری را تجربه می‌کنند. این پارادوکس به عوامل مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی نسبت داده می‌شود که حکمرانی مؤثر و توزیع عادلانه منابع را مختل می‌کنند. در ادامه، جنبه‌های کلیدی نفرین منابع بررسی می‌شود.

کشورهای غنی از منابع طبیعی اغلب با عملکرد اقتصادی ضعیف‌تری مواجه می‌شوند، زیرا وابستگی بیش از حد به یک بخش خاص، مانند نفت یا گاز، سبب بی‌توجهی به توسعه سایر صنایع می‌شود (لنگرودی^۱، ۲۰۲۰). این مسئله از طریق پدیده‌ای به نام "بیماری هلندی" آشکار می‌شود، جایی که افزایش درآمدهای ارزی ناشی از صادرات منابع، باعث تقویت نرخ ارز شده و در نتیجه، رقابت‌پذیری سایر بخش‌های صادراتی مانند کشاورزی و تولید کاهش می‌یابد. مدیریت نادرست منابع می‌تواند فقر و نابرابری را تشدید کند. در برخی کشورها مانند نیجریه و زامبیا، درآمدهای نفتی و معدنی به جای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و بهبود رفاه عمومی، اغلب به مصرف هزینه‌های جاری دولت اختصاص می‌یابد (بیشوگی^۲، ۲۰۲۰). این موضوع نه تنها مانع رشد اقتصادی بلندمدت می‌شود، بلکه به گسترش فاصله طبقاتی و نابرابری‌های درآمدی نیز دامن می‌زند.

۱ Langarudi

۲ Bishoge

۲,۱ تأثیر رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی

رابطه بین رانت‌های منابع طبیعی و توسعه مالی پیچیده است و اغلب تحت تأثیر پدیده‌ای به نام «نفرین منابع» قرار می‌گیرد که می‌تواند از طریق کانال‌های مختلف مانعی برای رشد مالی باشد. درک این کانال‌ها برای سیاست‌گذاران حیاتی است تا بتوانند از منابع طبیعی برای پیشرفت اقتصادی بهره‌برداری کنند. نظریه «نفرین منابع» بیان می‌کند که کشورهایی که از منابع طبیعی غنی هستند، ممکن است به دلیل نوسانات درآمدی و مدیریت ناکارآمد اقتصادی، رشد کمتری در توسعه مالی تجربه کنند (یاکوولوا^۱، ۲۰۲۳). این نظریه به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه صادق است، جایی که رانت‌های حاصل از منابع طبیعی مانند نفت، اغلب به جای سرمایه‌گذاری‌های مولد، صرف هزینه‌های غیرمولد می‌شود. در این شرایط، اقتصاد این کشورها به شدت وابسته به درآمدهای منابع طبیعی می‌شود که در معرض نوسانات قیمت‌های جهانی است.

مطالعات مختلف نشان می‌دهند که تأثیر رانت‌های منابع طبیعی بر توسعه مالی چندوجهی است و می‌تواند هم مثبت و هم منفی باشد. به عنوان مثال، رانت‌های نفتی در کشورهای در حال توسعه تأثیر منفی بر کیفیت محیط مالی دارند، در حالی که در کشورهای توسعه‌یافته می‌توانند تأثیر مثبتی داشته باشند (جوادی^۲، ۲۰۱۷). این تفاوت را می‌توان به سطح توسعه اقتصادی، کیفیت حکمرانی و توانایی کشورها در مدیریت شوک‌های اقتصادی نسبت داد. در کشورهای توسعه‌یافته، نهادهای قوی، مکانیزم‌های شفافیت و سیستم‌های نظارتی کارآمد به مدیریت بهتر درآمدهای نفتی و هدایت آن‌ها به سمت توسعه مالی کمک می‌کنند. در مقابل، در کشورهای در حال توسعه، ضعف نهادی و نبود شفافیت موجب می‌شود که رانت‌های منابع به جای تقویت نظام مالی، منجر به فساد، فرار سرمایه و تشدید وابستگی به منابع طبیعی شوند.

۱ Yakovleva

۲ Javadi

در این میان، برخی مطالعات نشان داده‌اند که رانت‌های نفتی در بلندمدت می‌توانند توسعه مالی را تقویت کنند، همان‌طور که در چین مشاهده شده است (یانگ^۱، ۲۰۲۴؛ یلدرمی^۲، ۲۰۲۰)، همچنین، در عربستان سعودی، رانت‌های منابع طبیعی در کوتاه‌مدت باعث ارتقاء توسعه مالی شده‌اند که نشان‌دهنده امکان کسب منافع فوری قبل از رسیدن به ثبات است (چاداری^۳، ۲۰۲۱)، علاوه بر این، توسعه مالی می‌تواند رابطه میان رانت‌های منابع طبیعی و سرمایه‌گذاری خارجی را در کشورهای ثروتمند از نظر منابع طبیعی تقویت کند (شهباز^۴، ۲۰۲۰).

اما از سوی دیگر، آثار منفی رانت‌های منابع طبیعی نیز به طور گسترده‌ای مورد توجه قرار گرفته است. فرضیه «نفرین منابع» توسط شواهدی حمایت می‌شود که نشان می‌دهد مجموع رانت‌های منابع طبیعی می‌تواند دسترسی به منابع مالی را محدود کند، به ویژه در کشورهای منطقه منا که انواع مختلف رانت‌ها توسعه مالی را تحت تأثیر منفی قرار می‌دهند (صدیقی^۵، ۲۰۲۳؛ خان، ۲۰۲۳).

در چین نیز رانت‌های زغال‌سنگ و گاز در بلندمدت توسعه مالی را کند کرده‌اند، که نشان می‌دهد همه رانت‌ها اثرات مفید ندارند (یانگ، ۲۰۲۴). همچنین، تعامل میان رانت‌های منابع طبیعی و کیفیت نهادی می‌تواند آثار منفی بر توسعه مالی داشته باشد (فاگبمی^۶، ۲۰۱۸).

کیفیت نهادی یکی از مهم‌ترین عوامل تعدیل‌کننده اثرات رانت‌های منابع طبیعی بر توسعه مالی است. در کشورهایی با کیفیت نهادی قوی، رانت‌های منابع می‌توانند به منبعی برای سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی و تقویت نظام مالی تبدیل شوند. در این کشورها، شفافیت

۱ Yang

۲ Yildirim

۳ Chaudhry

۴ Shahbaz

۵ Sedighi

۶ Fagbemi

مالی، حاکمیت قانون و مبارزه با فساد نقش کلیدی در تبدیل درآمدهای منابع به منابع مالی پایدار ایفا می کنند (خان، ۲۰۲۳؛ فاگیمی، ۲۰۱۸).

این امر به بهبود دسترسی به اعتبارات مالی و افزایش سرمایه گذاری در پروژه های مولد منجر می شود. در مقابل، ضعف در نهادهای حکمرانی می تواند تأثیر منفی منابع طبیعی بر توسعه مالی را تشدید کند. نبود نظارت و کنترل مناسب باعث می شود که درآمدهای حاصل از منابع به صورت ناکارآمد تخصیص یابد. به عنوان مثال، در بسیاری از کشورهای آفریقایی که به منابع طبیعی متکی هستند، تخصیص رانت های منابع بیشتر برای هزینه های جاری دولت به جای سرمایه گذاری در زیرساخت های اقتصادی انجام می شود که این مسئله به طور مستقیم بر رشد مالی و دسترسی به تسهیلات اعتباری تأثیر منفی می گذارد.

از سوی دیگر، در کشورهایی که وابستگی زیادی به صادرات منابع طبیعی دارند، ساختار اقتصادی و مالی نیز تحت تأثیر قرار می گیرد. تمرکز صادرات به سمت منابع طبیعی، میزان دسترسی به بازارهای مالی بین المللی را کاهش می دهد و این امر به دلیل ریسک های مرتبط با نوسانات قیمت منابع طبیعی، منجر به افزایش نرخ بهره واقعی می شود و در نتیجه، هزینه های تامین مالی برای بنگاه ها و پروژه های داخلی افزایش می یابد (هاتندورف^۱، ۲۰۱۳). بانک ها و مؤسسات مالی در چنین کشورهایی تمایل دارند منابع اعتباری خود را به سمت بخش های وابسته به منابع طبیعی هدایت کنند که این امر منجر به کوچک شدن بخش های مولد اقتصادی و کاهش سرمایه گذاری در صنایع غیرمنابع محور می شود. همچنین، تمرکز درآمدهای ارزی بر یک منبع (مثلاً نفت) سبب بی ثباتی نرخ ارز می شود که مستقیماً بر هزینه های مالی تأثیر منفی دارد.

علاوه بر این، تعاملی که بین رانت های منابع طبیعی و عوامل اقتصادی مانند بهره وری انرژی و سرمایه گذاری مستقیم خارجی وجود دارد، می تواند فرصت ها و چالش هایی را برای توسعه مالی ایجاد کند (تانگ^۲، ۲۰۲۴). به عنوان مثال، بهره وری انرژی می تواند به کاهش هزینه های

^۱ Hattendorff

^۲ Tang

تولید کمک کرده و جذب سرمایه گذاری خارجی را افزایش دهد که در نهایت به رشد مالی کمک می کند. با این حال، عدم مدیریت صحیح این عوامل ممکن است منجر به نوسانات اقتصادی شود.

۳. پیشینه پژوهش

یانگ (۲۰۲۴) تحقیق تحت عنوان "نقش منابع طبیعی و اجاره معدنی بر توسعه اقتصادی: دیدگاه اصلاحات سبز و مدیریت مالی" در شیلی و در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ انجام شده است. این مطالعه به بررسی تأثیر اجاره کل منابع طبیعی و اجاره جنگل بر توسعه مالی پرداخته و نشان داده است که نوآوری های تکنولوژیکی و اجاره کل منابع طبیعی تأثیر مثبت بر توسعه مالی دارند، در حالی که اجاره جنگل تأثیر منفی قابل توجهی دارد. همچنین، نتایج نشان می دهد که انرژی های تجدیدپذیر در شیلی تأثیر منفی بر رشد سبز دارند، در حالی که باز بودن تجارت به افزایش رشد سبز کمک می کند.

یانگ (۲۰۲۴) تحقیق تحت عنوان "چگونه اجاره های تفکیک شده منابع طبیعی بر توسعه مالی تأثیر می گذارد: از منظر توسعه پایدار" در چین و در بازه زمانی ۱۹۸۹ تا ۲۰۲۱ انجام شده است. این مطالعه به بررسی تأثیر اجاره های مربوط به زغال سنگ، نفت و گاز طبیعی بر توسعه مالی پرداخته و نشان داده است که اجاره نفت در بلندمدت به افزایش توسعه مالی کمک می کند، در حالی که اجاره های گاز و زغال سنگ در این مدت مانع آن هستند. در کوتاه مدت، اجاره نفت تأثیر منفی بر توسعه مالی دارد، در حالی که اجاره های گاز و زغال سنگ موجب تقویت آن می شوند. نتایج این تحقیق می تواند به سیاست گذاران چین کمک کند تا استراتژی های هدفمندی برای بهره برداری از منابع طبیعی و بهبود وضعیت مالی کشور تدوین کنند.

ژانگ (۲۰۲۴) تحقیق با عنوان "دوروی رشد: تأثیرات خطی و غیرخطی صنعتی سازی، توسعه مالی و درآمدهای منابع طبیعی بر اقتصاد چین" در چین انجام شده است. این تحقیق در سال ۲۰۲۴ منتشر شده و به بررسی تأثیرات مختلف صنعتی سازی، توسعه مالی و درآمدهای منابع

طبیعی بر رشد اقتصادی چین می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که ارزش افزوده صنعتی تأثیر مثبت و شهرنشینی تأثیر منفی بر رشد اقتصادی کوتاه‌مدت و بلندمدت چین دارد. همچنین، درآمدهای منابع طبیعی به طور فوری تأثیر مثبتی ندارند اما به رشد اقتصادی بلندمدت کمک می‌کنند. این تحقیق به اهمیت سرمایه‌گذاری در صنایع با ارزش افزوده و برنامه‌ریزی شهری برای تعادل رشد بین کلان‌شهرها و مناطق شهری کوچک‌تر اشاره دارد.

آدیبايي و آوودامي (۲۰۲۰) مطالعه‌ای تحت عنوان «آلودگی زیست‌محیطی، واردات منابع انرژی، رشد اقتصادی و توسعه مالی: بررسی نظری و شواهد تجربی از نیجریه» انجام شده است. محققان با استفاده از داده‌های مربوط به کشور نیجریه طی سال‌های ۱۹۸۱ تا ۲۰۱۹ و به کارگیری مدل خودتوضیح با وقفه‌های توزیع شده به این نتیجه رسیدند که رابطه علیت یک‌طرفه از آلودگی زیست‌محیطی، واردات منابع انرژی و رشد اقتصادی به توسعه مالی وجود دارد. این نتایج نشان‌دهنده تأثیرات مستقیم و مهم این عوامل بر توسعه مالی در نیجریه است.

چیباب و همکاران (۲۰۲۰) مطالعه‌ای تحت عنوان «آیا رابطه توسعه مالی و رشد اقتصادی در کشورهای منتخب MENA خطی است؟» انجام شده است. محققان با استفاده از داده‌های مربوط به منتخب کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا طی سال‌های ۱۹۸۷ تا ۲۰۱۵ و به کارگیری مدل داده‌های پانلی به این نتیجه رسیدند که رابطه میان توسعه مالی و رشد اقتصادی به صورت U وارونه است. این یافته نشان‌دهنده آن است که در ابتدا با افزایش توسعه مالی، رشد اقتصادی نیز افزایش می‌یابد، اما پس از رسیدن به نقطه‌ای خاص، این رابطه معکوس می‌شود و توسعه مالی می‌تواند منجر به کاهش رشد اقتصادی گردد.

فاروق و همکاران (۲۰۲۰) مطالعه‌ای تحت عنوان «اثرات کیفیت زیست‌محیطی، بازبودن تجاری و رشد اقتصادی بر توسعه مالی در الجزایر» انجام شده است. محققان با استفاده از داده‌های مربوط به کشور الجزایر طی سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۸ و به کارگیری مدل خودتوضیح با وقفه‌های توزیع شده غیرخطی به این نتیجه رسیدند که رشد اقتصادی و بازبودن تجاری

تأثیر مثبت و معنی‌داری بر توسعه مالی دارند. این یافته‌ها نشان‌دهنده اهمیت این دو عامل در بهبود شرایط مالی کشور الجزایر است و بر لزوم توجه به آن‌ها در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی تأکید دارد.

حسین و همکاران (۲۰۲۰) مطالعه‌ای تحت عنوان «بررسی سیستم عصبی-فازی تطبیقی برای مدل‌سازی رابطه منابع طبیعی، اسلامی بودن و توسعه مالی» انجام شده است. محققان با استفاده از داده‌های مربوط به منتخب کشورهای آسیایی طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ و به کارگیری سیستم عصبی-فازی تطبیقی به این نتیجه رسیدند که منابع طبیعی با توسعه مالی رابطه منفی دارد. همچنین، رابطه اسلامی بودن و توسعه مالی در کشورهای مختلف متفاوت است. این یافته‌ها نشان‌دهنده تأثیرات متفاوت منابع طبیعی و عوامل دینی بر توسعه مالی در کشورهای آسیایی است و بر اهمیت در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص هر کشور در تحلیل‌های اقتصادی تأکید دارد.

مالاچیل^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی اثر شوک‌های قیمتی کالاها بر توسعه مالی در کشورهای غنی از منابع پرداخته‌اند. فرضیه اصلی این مطالعه بر این است که شوک‌های قیمتی کالاها می‌توانند منجر به کاهش توسعه مالی شوند. این فرضیه برای ۶۸ کشور در حال توسعه طی دوره زمانی ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۴ با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی آزمون شده است. نتایج نشان می‌دهند که شواهد محکمی از نفرین منابع در این کشورها وجود دارد. همچنین، این تحقیق نشان داد که تأثیرات منفی شوک‌های قیمتی کالاها بر توسعه مالی می‌تواند از طریق بهبود کیفیت حکمرانی کاهش یابد. این یافته‌ها بر اهمیت تقویت حکمرانی به عنوان یک ابزار کلیدی برای کاهش اثرات منفی شوک‌های خارجی بر توسعه مالی تأکید دارد.

دوومفور (۲۰۱۸) در یک پژوهش، فرضیه نفرین منابع در رابطه بین منابع طبیعی، توسعه مالی و کیفیت نهادی در ۳۸ کشور آفریقایی با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته سیستمی برای سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ بررسی شد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که تأثیر در آمد منابع

۱- Mlachila, M & Ouedraogo, R.

طبیعی بر اعتبار اختصاص داده شده به بخش خصوصی نسبت به تولید ناخالص داخلی مثبت است، و نفرین منابع زمانی مشاهده می‌شود که امتیاز Z به عنوان شاخص توسعه مالی مورد استفاده قرار گیرد. همچنین، پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که کیفیت نهادها می‌تواند تأثیر منفی در آمد منابع طبیعی بر توسعه مالی را کاهش دهد.

شهباز و همکاران^۱ (۲۰۱۸) در پژوهشی به بررسی نقش فراوانی منابع در توسعه مالی آمریکا طی دوره زمانی ۱۹۶۰-۲۰۱۶ پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهند که در بلندمدت، وفور منابع طبیعی نقش قابل توجهی در توسعه مالی ایفا می‌کند. همچنین، تحلیل علیت نشان می‌دهد که افزایش فراوانی منابع طبیعی به توسعه مالی منجر شده و در عین حال، توسعه بخش مالی نیز به نوبه خود موجب افزایش فراوانی منابع طبیعی شده است. این یافته‌ها به اهمیت رابطه دوطرفه میان منابع طبیعی و توسعه مالی در یک اقتصاد پیشرفته مانند آمریکا اشاره دارند.

مجید آقایی (۱۴۰۲) تحقیق تحت عنوان "رانت منابع طبیعی و توسعه مالی: آزمون فرضیه نفرین منابع مالی در ایران" در ایران و در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۱ انجام شده است. این مطالعه به بررسی ارتباط بین فراوانی منابع طبیعی و توسعه مالی با استفاده از داده‌های سالیانه جمع‌آوری شده از بانک جهانی پرداخته و به نتایجی دست یافته است که نشان می‌دهد تأثیر رانت منابع بر شاخص توسعه بانکی مثبت و معنی‌دار است. همچنین، فرضیه موهبت منابع مالی در بخش بانکی تأیید می‌شود، اما شواهدی مبنی بر وجود یا عدم وجود فرضیه نفرین منابع مالی با توجه به شاخص‌های توسعه بازار سهام و توسعه مالی کل یافت نشده است. این تحقیق همچنین تأکید می‌کند که تقویت نهادها می‌تواند بر استفاده کارآ از منابع طبیعی در توسعه مالی کشور مؤثر باشد.

مهدوی عادل و روحانی (۱۳۹۸) در پژوهشی با استفاده از روش داده‌های ترکیبی به بررسی تأثیر درآمد منابع طبیعی بر توسعه بازار سهام کشورهای منتخب اوپک نفت و گاز طی دوره زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهند که در کشورهای منتخب اوپک، درآمد منابع طبیعی تأثیر مثبت و معناداری بر بازار سهام دارد. همچنین، کارایی دولت و درجه

۱- Shahbaz, M., et al.

باز بودن تجاری تاثیر مثبت و معناداری بر شاخص توسعه مالی در بازار سهام دارند. از سوی دیگر، تورم و افزایش قیمت‌ها تاثیر منفی و معناداری بر توسعه مالی در بازار سهام دارند. این نتایج نشان می‌دهند که درآمد منابع طبیعی و شرایط اقتصادی و تجاری تاثیرات قابل توجهی بر بازارهای مالی کشورهای منتخب اوپک دارند.

ابوترابی (۱۳۹۸) تحقیق با عنوان "نفرین یا موهبت منابع؟" در ایران انجام شده است و به بررسی تاثیر رانت منابع طبیعی بر انباشت سرمایه فیزیکی و نقش توسعه مالی در این فرآیند می‌پردازد. این تحقیق در سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۴ به اجرا درآمده و از تکنیک $ARDL$ غلطان برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که افزایش شاخص‌های توسعه مالی، تاثیر رانت منابع طبیعی بر سرمایه فیزیکی را در هر دو افق زمانی کوتاه‌مدت و بلندمدت بهبود می‌بخشد. بنابراین، توسعه مالی به عنوان یک عامل کلیدی در کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد ایران از نوسانات فروش منابع طبیعی و تبدیل سرمایه طبیعی به سرمایه فیزیکی شناسایی شده است. این یافته‌ها بر اهمیت تقویت نظام مالی به منظور بهره‌برداری مؤثر از منابع طبیعی تأکید دارد.

احمدی یزدی (۱۳۹۶) تحقیق با عنوان "نقش توسعه مالی بر نحوه اثرگذاری رانت منابع طبیعی بر اشکال مختلف سرمایه در ایران" در ایران انجام شده است. این تحقیق در سال ۱۳۹۶ (۲۰۱۷ میلادی) منتشر شده و به بررسی تاثیر رانت منابع طبیعی بر انواع سرمایه‌گذاری‌ها می‌پردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که رانت منابع طبیعی تاثیرات متفاوتی بر سرمایه‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی دارد و توسعه مالی می‌تواند به عنوان یک عامل مؤثر در بهبود این تاثیرات عمل کند.

رجب زاده مغانی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با استفاده از داده‌های ترکیبی برای دوره زمانی ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۹ در کشورهای صادرکننده نفت، تاثیر حکمرانی خوب بر ارتباط بین فراوانی منابع طبیعی و توسعه بخش مالی بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهند که در کشورهای با وضعیت حکمرانی نامناسب، فراوانی منابع طبیعی تاثیر منفی و معناداری بر

توسعه مالی داشته است. اما در کشورهایی که شاخص حکمرانی در وضعیت مناسبی قرار دارد، فراوانی منابع طبیعی تاثیر مثبت و معناداری بر توسعه مالی داشته است. این نتایج نشان می‌دهند که بهبود حکمرانی می‌تواند اثرات مثبت منابع طبیعی را بر توسعه مالی تقویت کند، اشرفی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به شناسایی عوامل تاثیرگذار بر توسعه بخش مالی کشورهای عضو اوپک در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۲ با استفاده از داده‌های ترکیبی پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که صادرات نفت، شاخص‌های حکمرانی خوب، نیروی کار و تولید ناخالص داخلی تاثیر مثبت و معناداری بر توسعه بخش مالی دارند. از سوی دیگر، تاثیر نرخ تورم بر توسعه مالی منفی و معنادار است. این یافته‌ها بر اهمیت مدیریت منابع طبیعی، تقویت حکمرانی و بهبود شرایط اقتصادی در کشورهای عضو اوپک برای توسعه پایدار بخش مالی تاکید دارند

۴. روش

برای بررسی تاثیر رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی در منتخبی از کشورهای منا از جمله (مصر، ایران، اردن، کویت، لبنان، لیبی، قطر، عربستان سعودی، یمن) که در شکل نشان داده شده است، دوره ۲۰۲۱-۱۹۹۵، الگوی این پژوهش براساس مقالات یانگ (۲۰۲۴) و (۲۰۲۴ب) انتخاب شده است.

شکل ۱: کشورهای منا

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و برآورد مدل از رهیافت Panel ARDL و از نرم افزار Stata ۱۷ استفاده شده است. مدل انتخابی در این پژوهش به صورت $ARDL(p,q,q,q)$ با وقفه بهینه p برای متغیر وابسته و وقفه‌های q برای متغیرهای توضیحی به صورت روابط زیر تنظیم شده است.

$$FDI = f(TNR, TRA, URB, CO_2) \quad \text{مدل ۱}$$

(TNR) میزان کل منابع طبیعی: این متغیر نشان‌دهنده ارزش اقتصادی کل منابع طبیعی یک کشور است که از داده‌های بانک جهانی گرفته شده و شامل ذخایر معدنی، نفت، گاز، منابع آبی و جنگل‌ها می‌شود. میزان منابع طبیعی به طور مستقیم بر توسعه اقتصادی کشورها تأثیر می‌گذارد و می‌تواند به عنوان یک منبع مهم درآمد و سرمایه‌گذاری مورد استفاده قرار گیرد.

رانت منابع طبیعی عمدتاً به درآمدهای اضافی ناشی از استخراج و فروش منابعی مانند نفت، گاز طبیعی، فسفات، و مواد معدنی اطلاق می‌شود که بدون تلاش تولیدی قابل توجه به دست می‌آید. در منطقه منا، این رانت‌ها معمولاً در قالب‌های زیر مشاهده می‌شوند.

(FDI) توسعه مالی: توسعه مالی از صندوق بین‌المللی پول (IMF) استخراج شده و به فرآیند رشد و بهبود زیرساخت‌های مالی، نهادها و بازارهای مالی یک کشور اشاره دارد. این متغیر به طور خاص به گسترش خدمات مالی، افزایش دسترسی به منابع مالی، رشد بازارهای سرمایه و تأمین مالی برای بخش‌های مختلف اقتصادی اشاره دارد.

(TRA) تجارت: این متغیر که از داده‌های بانک جهانی گرفته شده، به سطح باز بودن تجاری یک کشور اشاره دارد که شامل میزان صادرات و واردات کالا و خدمات بین کشورها است. تجارت بین‌الملل می‌تواند به عنوان یک عامل مهم در رشد اقتصادی و بهبود وضعیت مالی کشورها عمل کند.

(URB) شهرنشینی: این متغیر از داده‌های بانک جهانی است و به میزان رشد و گسترش جمعیت شهری در یک کشور اشاره دارد. شهرنشینی می‌تواند تأثیرات مختلفی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی داشته باشد، از جمله ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، توسعه زیرساخت‌ها، و چالش‌هایی نظیر افزایش تقاضا برای خدمات و منابع. (CO₂) انتشار گاز کربن دی اکسید: این متغیر که از داده‌های بانک جهانی به دست می‌آید، میزان انتشار گاز کربن دی اکسید در یک کشور را اندازه‌گیری می‌کند که معمولاً به‌عنوان یک نشانگر از آلودگی هوا و تأثیرات منفی زیست‌محیطی ناشی از فعالیت‌های صنعتی، حمل و نقل، و مصرف سوخت‌های فسیلی است.

در مواقعی که متغیرهای مورد بررسی در مدل ایستا نباشند و از درجه‌های مختلفی از ایستایی برخوردار باشند، برآوردهای مختلف داده‌های پانلی، مانند اثرات ثابت، اثرات تصادفی و برآورد حداقل مربعات معمولی مختلط، ممکن است نامناسب باشد. در مدل اثرات ثابت، اگرچه عرض از مبدا برای هر گروه یا کشور متفاوت است، اما یک محدودیت اصلی وجود دارد که ضرایب برای تمامی گروه‌ها یکسان در نظر گرفته می‌شوند. این موضوع زمانی مشکل ساز می‌شود که برخی از متغیرها درون‌زا بوده و با جمله پسماند همبسته باشند، چرا که در این صورت برآورد گر اثرات ثابت دچار مشکل اریب می‌شود. همچنین، مدل‌های اثرات ثابت معمولاً با محدودیت در درجه آزادی مواجه هستند و در مقابل مدل‌هایی مانند مدل حداقل مربعات معمولی مختلط مشکلات کمتری در این زمینه دارند. در این روش، فرض بر این است که عرض از مبدا و ضرایب برای تمامی مقاطع عرضی یکسان است و این موضوع ممکن است برای مدل‌های با دوره زمانی طولانی کارایی کافی نداشته باشد. از سوی دیگر، الگوی خود رگرسیون با وقفه‌های توزیعی پانلی (Panel ARDL) مزیت‌هایی دارد که آن را از مدل‌های دیگر متمایز می‌کند. این مدل حساسیتی نسبت به اینکه متغیرها در سطح $i(0)$ یا $i(1)$ باشند، ندارد و این انعطاف‌پذیری بالایی را در خصوص تعداد محدود داده‌ها فراهم می‌آورد. این ویژگی باعث می‌شود که مدل ARDL در برآورد مدل‌های با تعداد کم داده‌های سری زمانی، مناسب باشد. مدل خود رگرسیون با وقفه‌های توزیعی پانلی (Panel

(ARDL) به سه روش مختلف برای برآورد روابط کوتاه‌مدت و بلندمدت میان متغیرها تقسیم می‌شود: روش میان گروهی (MG)، میان گروهی تلفیقی (PMG) و اثرات ثابت پویا (DEF). این سه روش از برآوردگر حداکثر راست‌نمایی استفاده می‌کنند (قادری و سعادت‌پور، ۱۴۰۱). روش میان گروهی (MG)، که توسط پسران و اسمیت ارائه شده است، به گونه‌ای عمل می‌کند که ضرایب بلندمدت را با میانگین‌گیری از ضرایب بلندمدت برآورد شده برای هر مقطع عرضی به دست می‌آورد. در این روش، برای هر مقطع یک برآورد جداگانه انجام می‌شود و سپس پارامترها با میانگین‌گیری غیر وزنی از ضرایب برآورد شده برای هر مقطع اندازه‌گیری می‌شوند. به همین دلیل، ضرایب کوتاه‌مدت و بلندمدت در این روش ممکن است ناهمگن باشند.

روش میان گروهی تلفیقی (PMG)، که توسط پسران و همکاران در سال ۲۰۰۱ توسعه داده شد، به طور خاص ضرایب بلندمدت را برای تمامی مقاطع به صورت همگن برآورد می‌کند، اما ضرایب کوتاه‌مدت برای هر مقطع به منظور تعدیل به سمت تعادل بلندمدت، ناهمگن خواهند بود. در این روش، ضریب تصحیح خطا باید منفی باشد و جملات پسماند مدل نیز باید خود ناهمبسته باشند. در نهایت، روش اثرات ثابت پویا (DEF) مشابه میان گروهی تلفیقی (PMG) در برآورد ضرایب بلندمدت عمل می‌کند، اما برخلاف روش PMG، این مدل دارای سرعت تعدیل کمتری است و ضرایب کوتاه‌مدت آن همگن هستند. این مدل با مشکل اریب همزمانی معادلات نیز روبرو است. بنابراین، در این پژوهش، برای بررسی تأثیر شاخص‌های حکمرانی بر شادی در کشورهای منطقه MENA، از روش میان گروهی تلفیقی (PMG) استفاده شده است، چرا که این روش قادر است به طور همگن روابط بلندمدت را برآورد کرده و در عین حال اجازه دهد که تأثیرات کوتاه‌مدت به طور مناسب تعدیل شوند.

۵. یافته‌ها

آمار توصیفی شامل مجموعه روش‌هایی است که برای جمع‌آوری، طبقه‌بندی و توصیف حقایق عددی به کار می‌رود. در واقع این نوع تحلیل، داده‌ها و اطلاعات پژوهش را توصیف می‌کند و طرح یا الگوی کلی از داده‌ها را برای استفاده سریع و بهتر از آن‌ها به دست می‌دهد.

با توجه به نتایج به دست آمده از جدول (۱) که نشان دهنده آمار توصیفی متغیرها می باشد، میزان انحراف معیار انتشار گازهای گلخانه ای بیشترین میزان است، که با توجه به ماهیت آن دارای بیشترین فاصله از میانگین را داراست.

همچنین توسعه مالی کمترین انحراف معیار را بین متغیرها دارد، تغییرات توسعه مالی بسیار کمتر از دیگر متغیرها در این کشورها است.

جدول ۱. آمار توصیفی

متغیر	نماد	میانگین	میانه	حداکثر مقدار	حداقل مقدار	انحراف معیار
توسعه مالی	FDI	۰,۳۳	۰,۳۳	۰,۵۹	۰,۰۹	۰,۱۴
انتشار کربن دی اکسید	CO ₂	۱۵۴,۶۵	۵۸,۸۰	۶۷۷,۸۲	۱۰,۳۹	۱۹۰,۱۰
میزان کل منابع	NRE	۲۳,۳۸	۲۴,۰۳	۶۶,۰۶	۰,۰۰	۱۸,۳۰
تجارت	TRA	۷۴,۷۱	۷۶,۶۵	۱۴۶,۹۱	۲۹,۲۳	۲۵,۷۸
شهرنشینی	URB	۷۴,۷۹	۸۰,۰۹	۱۰۰,۰۰	۲۳,۷۶	۲۲,۱۶

منبع: یافته‌های پژوهش

قبل از برآورد مدل، لازم است به منظور اجتناب از رگرسیون کاذب، آزمون مانایی متغیرهای مدل صورت گیرد. همچنین مانایی یکی از پیش شرطهای برآورد یک مدل رگرسیون مناسب می باشد. لذا برای بررسی مانایی از آزمون لوین، لیو چاو (LLC) استفاده می کنیم.

جدول ۲. نتایج آزمون مانایی لوین، لین و چاو

متغیر	لوین، لین و چاو (LLC)
-------	-----------------------

نام خانوادگی نویسنده اول و دوم (بیش از دو نویسنده نام خانوادگی نویسنده اول و همکاران | ۲۳

وضعیت مانایی	تفاضل مرتبه اول		سطح		
	احتمال	آماره	احتمال	آماره	
I(۱)	۰,۰۰	-۵,۵۰	۰,۷۹	۰,۸۲	توسعه مالی
I(۰)	۰,۰۰	-۵,۰۲	۰,۰۱	-۲,۲۳	انتشار کربن دی اکسید
I(۰)	۰,۰۰	-۹,۴۷	۰,۰۲	-۲,۱۵	میزان کل منابع
I(۱)	۰,۰۰	-۶,۲۹	۰,۱۳	-۱,۱۵	تجارت
I(۰)	۰,۰۰	-۵,۳۸	۰,۰۰	-۳,۱۲	شهرنشینی

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس نتایج نتایج جدول ۲ آزمون مانایی لوین، لین و چاو ، برای متغیرهای انتشار گاز کربن دی اکسید و میزان کل منابع و شهرنشینی در سطح مانا شده‌اند. متغیرهای توسعه مالی ، باز بودن تجاری با یک بار تفاضل گیری مانا شده‌اند. سپس برای بررسی وجود رابطه بلند مدت بین متغیرها باید از آزمون هم جمعی استفاده کنیم.

جدول ۳. آزمون هم جمعی پدرونی

آزمون فرض	آماره	احتمال
آماره آزمون ADF پانلی	-۱,۸۶	۰,۰۳
آماره آزمون ADF گروهی	-۲,۲۱	۰,۰۱
آماره آزمون فیلیپس-پران پانلی	-۲,۶۲	۰,۰۰
آماره آزمون فیلیپس-پران گروهی	-۳,۲۴	۰,۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج جدول ۳ آزمون هم‌جمعی پدرونی نشان می‌دهد که بین متغیرهای مورد بررسی یک رابطه بلندمدت وجود دارد. آماره پانلی ADF با مقدار $-1/86$ و احتمال $0/03$ کمتر از سطح معناداری ۵ درصد است. این موضوع نشان می‌دهد که فرضیه صفر مبنی بر نبود هم‌جمعی رد می‌شود و متغیرها در سطح کل پانل (تمامی مقاطع به‌صورت کلی) در بلندمدت با هم مرتبط هستند.

از سوی دیگر، آماره گروهی ADF با مقدار $-2/21$ و احتمال $0/01$ کمتر از ۵ درصد است، که نشان می‌دهد در سطح گروهی نیز هم‌جمعی برقرار است. تفاوت این دو آزمون در این است که پانلی ADF رابطه بلندمدت را برای کل داده‌های پانل به صورت یکجا بررسی می‌کند، در حالی که گروهی ADF هم‌جمعی را به صورت جداگانه برای هر مقطع (یا گروه) در پانل می‌سنجد. بنابراین، هر دو آزمون تأیید می‌کنند که متغیرها در بلندمدت به یکدیگر وابسته هستند، اما از دو زاویه مختلف: یکی کل پانل و دیگری در سطح مقاطع.

برآورد مدل:

از این رو، با توجه به نتایج آزمون ایستایی و به دلیل توأم بودن متغیرهای مانا (ایستا) در سطح و متغیرهایی که پس از انجام یک بار تفاضل‌گیری مانا (ایستا) می‌شوند، از روش خود توضیحی با وقفه‌های گسترده (ARDL) استفاده شده است.

جدول ۴. برآورد نتایج مدل کوتاه مدت با بهره‌گیری از تخمین PMG

متغیر	ضریب	انحراف معیار	آماره	احتمال
تصحیح خطا	$-0,4682$	$0,08$	$-5,63$	$0,00$
شهرنشینی	$-0,3239$	$0,46$	$-0,70$	$0,49$
انتشار دی‌اکسید کربن	$-0,0015$	$0,00$	$-3,10$	$0,00$

تجارت	۰,۰۰۰۷	۰,۰۰	۱,۹۶	۰,۰۵
میزان کل منابع	۰,۰۲۸۷	۰,۰۳	۱,۰۵	۰,۲۹
عرض از مبدا	۰,۵۰۵۱	۰,۱۷	۲,۸۹	۰,۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

بر اساس نتایج ضرائب کوتاه مدت برآوردی در جدول (۴) که در بالا آمده است، انتشار کربن دی اکسید تأثیر منفی بر توسعه مالی داشته است. از طرفی دیگر، مطابق با انتظار، افزایش در شاخص بازبودن تجاری، میزان تولید ناخالص داخلی را افزایش داده است. متغیر توضیحی رانت منابع طبیعی یکی دیگر از متغیرهای مهم تأثیر گذار بر توسعه مالی بوده است. مطابق با انتظار این متغیر، تأثیر مثبتی در رشد توسعه مالی داشته است. به عبارت دیگر، در کوتاه مدت شاهد افزایش چشمگیر رانت منابع طبیعی هستیم که باعث افزایش توسعه مالی می شود. با توجه به نتایج فوق، ضریب تصحیح خطا در تابع تقاضای واردات از نظر آماری معنا دار است و بیانگر سرعت تعدیل نسبتاً بالایی است. معنا دار بودن ضریب تصحیح خطا نشان دهنده وجود رابطه ی بلند مدت معنی دار بین متغیرهای الگو است. عبارت تصحیح خطا ($COINTEQ^*$) با ضریب $-۰/۴۶$ معنی دار و منفی است که نشان می دهد تقریباً ۴۶ درصد عدم تعادل در توسعه مالی از تعادل بلندمدت در هر دوره اصلاح می شود، به میزان ۴۶ درصد از میزان انحراف در رشد اقتصادی از مسیر بلند مدتش توسط متغیرهای الگو در دوره بعد تصحیح میشود.

تأثیر منفی انتشار دی اکسید کربن بر توسعه مالی از آنجا ناشی می شود که افزایش آلاینده‌ها موجب بروز مشکلات زیست محیطی و اقتصادی می شود. این مشکلات، مانند افزایش هزینه‌های بهداشت و درمان، کاهش بهره‌وری و تضعیف زیرساخت‌ها، می توانند منابع مالی را کاهش دهند و فضای نامطمئن تری برای سرمایه گذاری و رشد مالی ایجاد کنند. از سوی دیگر، باز بودن تجاری اثر مثبت و معناداری بر تولید ناخالص داخلی دارد که ناشی از مزایای

تجارت آزاد است. دسترسی به بازارهای جهانی، انتقال فناوری و افزایش رقابت‌پذیری بنگاه‌ها می‌تواند باعث افزایش بهره‌وری و رشد اقتصادی شود. همچنین، تأثیر مثبت رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی به دلیل درآمدهای ناشی از فروش این منابع است که می‌تواند منبعی برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مالی و تقویت بازارهای مالی باشد. با توجه به نتایج ضرایب بلند مدت برآوردی جدول (۵) که نتایج ضرایب بلند مدت را نشان می‌دهد در زیر می‌توان مشاهده کرد که با افزایش رانت منابع طبیعی شاهد کاهش توسعه مالی هستیم، همچنین با افزایش بازبودن تجاری شاهد افزایش توسعه مالی هستیم، از سوی دیگر با افزایش شهرنشینی میزان توسعه مالی کاهش می‌یابد. نتایج ضرایب بلندمدت نشان می‌دهند که افزایش رانت منابع طبیعی با کاهش توسعه مالی همراه است. این امر احتمالاً به دلیل وابستگی بیشتر به درآمدهای ناشی از منابع طبیعی و کاهش تمرکز بر توسعه بخش‌های غیرنفتی و پایدارتر اقتصادی است که منجر به کند شدن رشد مالی می‌شود. از سوی دیگر، افزایش باز بودن تجاری تأثیر مثبتی بر توسعه مالی دارد. این رابطه مثبت به دلیل دسترسی بیشتر به بازارهای بین‌المللی، افزایش رقابت و جذب فناوری‌های نوین است که موجب تسهیل رشد بخش‌های مختلف اقتصادی و در نتیجه افزایش توسعه مالی می‌شود. همچنین، افزایش شهرنشینی با کاهش توسعه مالی مرتبط است که احتمالاً به دلیل فشارهای مالی ناشی از نیازهای زیرساختی و خدمات شهری است که می‌تواند منابع دولتی را محدود کند و رشد اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهد.

جدول ۵. برآورد نتایج مدل بلند مدت با بهره‌گیری از تخمین PMG

متغیر	ضریب	انحراف معیار	آماره	احتمال
شهرنشینی	-۰,۰۰۹۵	۰,۰۰	-۶,۰۰	۰,۰۰
انتشار دی‌اکسید کربن	۰,۰۰۰۲	۰,۰۰	۱,۲۲	۰,۲۲
تجارت	۰,۰۰۱۱	۰,۰۰	۴,۵۶	۰,۰۰

میزان کل منابع	-۰,۰۰۰۶	۰,۰۰	-۲,۵۸	۰,۰۱
----------------	---------	------	-------	------

منبع: یافته‌های پژوهش

۶. جمع بندی و نتیجه گیری

مقاله حاضر به بررسی تأثیر رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی در کشورهای منتخب منطقه MENA (خاورمیانه و شمال آفریقا) طی دوره زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ با استفاده از مدل پانل ARDL پرداخته است. در این تحقیق، تأثیرات بلندمدت و کوتاه مدت رانت منابع طبیعی بر توسعه مالی کشورهای این منطقه بررسی شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهند که در کوتاه مدت، افزایش رانت منابع طبیعی تأثیر منفی بر توسعه مالی دارد. این نتیجه به احتمال زیاد به دلیل وابستگی بیش از حد این کشورها به درآمدهای حاصل از منابع طبیعی است که ممکن است به کاهش تمرکز بر توسعه بخش‌های غیرنفتی و ایجاد فضای نامساعد برای رشد بخش‌های مالی و اقتصادی دیگر منجر شود. وابستگی به منابع طبیعی می‌تواند باعث نوسانات اقتصادی و کاهش تنوع اقتصادی در این کشورها گردد و این مسئله می‌تواند مانع از توسعه پایدار و متوازن بخش مالی شود. اما در بلندمدت، نتایج نشان می‌دهند که این تأثیر منفی ممکن است تعدیل شود. با توجه به اینکه کشورهای منطقه MENA به طور سنتی از منابع طبیعی برای تأمین درآمدهای دولتی استفاده می‌کنند، در صورتی که این منابع به درستی مدیریت شوند و به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مالی و توسعه بخش‌های غیرنفتی اختصاص یابند، می‌توانند به رشد و توسعه مالی این کشورها کمک کنند. در واقع، درآمدهای حاصل از رانت منابع طبیعی می‌توانند برای تقویت بخش‌های مالی، بهبود سیستم بانکی و تأمین منابع لازم برای توسعه زیرساخت‌ها و بخش‌های تولیدی مورد استفاده قرار گیرند. بنابراین، اگر این درآمدها به طور مؤثر در توسعه اقتصادی و مالی کشورها به کار گرفته شوند، می‌توانند در بلندمدت به بهبود شرایط مالی و اقتصادی این کشورها منجر شوند. نتایج دیگر این تحقیق نشان می‌دهند که باز بودن تجاری تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه

مالی دارد. این یافته نشان می‌دهد که با افزایش سطح تجارت بین‌المللی و دسترسی به بازارهای جهانی، کشورهای منطقه MENA می‌توانند از فناوری‌های نوین بهره‌برداری کرده و سرمایه‌گذاری‌های خارجی را جذب کنند. این روند می‌تواند به تقویت بخش‌های مالی، افزایش تولید ناخالص داخلی و بهبود وضعیت اقتصادی در سطح کلان منجر شود. باز بودن تجاری همچنین می‌تواند رقابت‌پذیری بنگاه‌ها را افزایش داده و فضای اقتصادی را برای رشد بخش‌های مختلف باز کند، که نتیجه آن رشد و توسعه مالی است. از سوی دیگر، افزایش شهرنشینی در کشورهای منطقه MENA با کاهش توسعه مالی ارتباط دارد. این پدیده به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه که با چالش‌های جدی در زمینه ارائه خدمات زیرساختی و تأمین نیازهای اساسی شهری مواجه هستند، مشاهده می‌شود. فشارهای مالی ناشی از نیاز به توسعه زیرساخت‌های شهری، به‌ویژه در مناطق پرجمعیت، می‌تواند منابع مالی دولت‌ها را محدود کند و به کاهش سرمایه‌گذاری در بخش‌های مالی منجر شود. همچنین، افزایش شهرنشینی ممکن است موجب افزایش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی شود که می‌تواند بر روند توسعه مالی تأثیر منفی داشته باشد. در مجموع، این تحقیق نشان می‌دهد که در حالی که رانت منابع طبیعی می‌تواند در کوتاه‌مدت بر توسعه مالی تأثیر منفی داشته باشد، با مدیریت مؤثر این منابع و استفاده از آن‌ها در راستای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مالی و بخش‌های غیرنفتی، می‌توان به رشد و توسعه مالی پایدار در بلندمدت دست یافت. علاوه بر این، باز بودن تجاری و توجه به توسعه زیرساخت‌های شهری می‌تواند به عنوان عواملی مؤثر در ارتقاء سطح توسعه مالی کشورهای منطقه MENA شناخته شود.

۷. تعارض منافع

تعارض منافی نداریم

۸. سپاسگزاری

نویسندگان مقاله بدین وسیله از تمامی افرادی که با ارائه نظرات سازنده و حمایت‌های علمی، ما را در تهیه و بهبود این پژوهش یاری کردند، صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایند.

ORCID

Sasan houshyar <http://orcid.org/0009-0006-6585-982X>
Vahid Dehbashi <http://orcid.org/0000-0003-0342-7467X>
Ali Arabmofrad <http://orcid.org/0000-0003-4400-5535X>

منابع

- Aboutorabi, M. A., & Ahmadian Yazdi, F. (۲۰۱۹). Financial development, natural resource rents, and physical capital in Iran: Resource curse or blessing? *Review of Iranian Economic Issues*, ۶(۱), ۱-۱۷. <https://doi.org/10.30465/ce.2019.4914> [In Persian]
- Adewuyi, A. O. & Awodumi, O. B. (۲۰۲۰). Environmental Pollution, Energy Resource Import, Economic Growth and Financial Development: Theoretical Exploration and Empirical Evidence from Nigeria. *International Journal of Environmental Sciences & Natural Resources*, ۲۶(۱), ۲۱-۳۱
- Aghaei, M., Rezaqolizadeh, M., Abdi Seyedkalayi, M., & Mousavi, R. (۲۰۲۳). Natural resource rents and financial development: Testing the financial resource curse hypothesis in Iran. *Economic Research Studies*. [In Persian]
- Ahmadian Yazdi, F., Homayounifar, M., Mahdavi Adeli, M. H., Fallahi, M. A., & Hosseini, S. M. (۲۰۱۷). The role of financial development in the impact of natural resource rents on different types of capital in Iran. *Monetary and Financial Economics*, ۲۴(۱۳), ۳۰-۶۸. <https://doi.org/10.22067/pm.v24i14.61521> [In Persian]
- Arezki, R., & Brückner, M. (۲۰۱۱). Oil rents, corruption, and state stability: Evidence from panel data regressions. *European Economic Review*, ۵۵(۷), ۹۵۵-۹۶۳. doi:10.1016/j.euroecorev.2011.03.004
- Ashrafi Yekta, Khodaparast Mashhadi, M., & Salimi-Far, M. (۲۰۱۴). The role of governments in financial development: A case study of OPEC member countries. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, ۲۲(۷۰), ۲۰۵-۲۲۲. <http://qjerp.ir/article-۱-۷۷۹-fa.html> [In Persian]

Auty, R. M. (۱۹۹۳). Sustaining DeNatural resource dependence and economic performance in the ۱۹۷۰-۲۰۰۰ development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis. Routledge, London

Boschini, A. D. Pettersson, J. & Roine, J. (۲۰۰۷). Resource curse or not: A question of appropriability. *Scandinavian Journal of Economics*, ۱۰۹(۳), ۵۹۳-۶۱۷

Bruno, Emmanuel, Ongo, Nkoa., Jacques, Simon, Song., Brice, Minkoue, Bikoula. (۲۰۲۴). Natural resource rents in developing countries: Is the positive influence on the fragilities real?. *Resources Policy*, doi: ۱۰.۱۰۱۶/j.resourpol.۲۰۲۳.۱۰۴۵۴۱

Chaudhry, I. S., Faheem, M., Farooq, F., & Ali, S. (۲۰۲۱). *Financial Development and Natural Resources Dynamics in Saudi Arabia: Visiting 'Resource Curse Hypothesis' by NARDL and Wavelet-Based Quantile-on-Quantile Approach*. ۱(۱), ۱۰۱-۱۱۷. <https://doi.org/۱۰.۴۷۰۶۷/READS.V۱I۱.۳۲۵>

Chebab, D., Mazlan, N. S., Ngah, W. A. S. W. & Chin, L. (۲۰۲۰). Is FinanceGrowth Nexus Linear in Selected Countries of Middle East and Northern Africa? *Journal of Economic Integration*, ۳۵(۲), ۳۲۶-۳۵۲.

Christian, Hattendorff. (۲۰۱۳). Natural Resources, Export Concentration and Financial Development. *Research Papers in Economics*, doi: ۱۰.۱۷۱۶۹/FUDOCs_DOCUMENT_۰۰۰۰۰۰۰۰۲۱۳۴۸

Creane, S. Mobarak, A. M. Goyal, R. & Sab, R. (۲۰۰۴). Financial sector development in the Middle East and North Africa

Dwumfour, R. A. & Ntow-Gyamfi, M. (۲۰۱۸). Natural Resources, Financial Development and Institutional Quality in Africa: Is There a Resource Curse? *Resources Policy*, ۵۹, ۴۱۱-۴۲۶

Fagbemi, F., Ajibike, J.O., & Ige, P.A. (۲۰۱۸). West African Financial Sector Development: Empirical Evidence on the Role of Institutional Quality and Natural Resource Rents. *Journal of economics and sustainable development*, ۹, ۱۵۷-۱۷۲.

Farouq, I. S., Sulong, Z. & Sambo, N. U. (۲۰۲۰). The Effects of Environmental Quality, Trade Openness, and Economic Growth on Financial Development in Algeria: A Diks and Panchenko Approach. *Journal of Critical Reviews*, ۷(۵), ۵۴۵- ۵۵۴.

Ghaderi, S., & Saadatipour, M. (۲۰۲۲). The effects of human and social capital on innovation in OPEC member countries. *Innovation Ecosystem*, ۲(۲), ۷۹–۸۹. <https://doi.org/10.22111/INNOECO.2023.44478.1049> [In Persian]

Gylfason, T. (۲۰۰۱). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, ۴۵(۴–۶), ۸۴۷–۸۵۹. doi:10.1016/S0014-2921(01)00127-1

He, J., & Deng, Z. (۲۰۲۳). Revisiting natural resources rents and sustainable financial development: Evaluating the role of mineral and forest for global data. *Resources Policy*.

Heshmati Molaei, H. (۲۰۰۴). Factors affecting financial development in Iran's banking system. *Economic Research Journal*, ۴(۱۳), ۵۵–۸۸. [In Persian]

Hou, H., Yang, S., & Zhang, M. (۲۰۲۳). The impact of anti-corruption on environmental governance efficiency in China: A study based on spatial effect. *Managerial and Decision Economics: MDE*, ۴۴(۸), ۴۴۵۲–۴۴۶۵. doi:10.1002/mde.۳۹۶۳

Hussain, H. I., Haider, J., Qayyum, A., Kamarulzaman, R. & Anwar, N. A. M. (۲۰۲۰). An Investigation of an Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System to Model the Relationship among Natural Resources, Islamicity and Financial Development. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, ۲۹(۴), ۵۲۴–۵۴۰.

I., I., Yakovleva. (۲۰۲۳). On the channels of “resource curse of the financial sector”. doi: 10.30804/1998-1627-2023-10-1264-1276

Jon, M., Conrad, Daniel, Rondeau. (۲۰۲۰). *Natural Resource Economics: Analysis, Theory, and Applications* .

Khan, M. A., Khan, M. A., Khan, M. A., Alhumoudi, H. A., & Haddad, H. (۲۰۲۳). Natural resource rents and access to finance. *Journal of Multinational Financial Management*. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2023.100821>

Mahdavi Adeli, M. H., & Rouhani, M. (۲۰۱۹). The effect of natural resource abundance on financial development in selected OPEC oil and gas countries (with emphasis on multidimensional financial development index in the stock market). *Financial Knowledge of Securities Analysis*, ۱۲(۴۲), ۷۱–۸۳. [In Persian]

Majidzadeh, F., & Dahmardeh Nazar Qalehno, N. (۲۰۲۲). The role of institutional quality in the impact of natural resource rents on financial development in Iran. *Economic Growth and Development Research*, ۱۳(۴۹), ۱۰۷-۱۲۲. <https://doi.org/۱۰,۳۰۴۷۳/egdr.۲۰۲۲,۶۱۳۵۵,۶۳۵۰> [In Persian]

Mlachila, M., & Ouedraogo, R. (۲۰۲۰). Financial development curse in resource-rich countries: The role of commodity price shocks. *The Quarterly Review of Economics and Finance: Journal of the Midwest Economics Association*, ۷۶, ۸۴-۹۶. doi:۱۰,۱۰۱۶/j.qref.۲۰۱۹,۰۴,۰۱۱

Moghaddasfar, S., Tayebi, S. K., & Sharifi, A. (۲۰۱۷). Evaluation of the effects of trade rent-seeking on Iran's economy using the dynamic stochastic general equilibrium (DSGE) model. *Economic Modeling*, ۳۹(۱۱), ۱-۲۵. [In Persian]

Mohammed, Arshad, Khan., Muhammad, Asif, Khan., Muhammad, Asif, Khan., Hamad, A., Alhumoudi., Hossam, Haddad. (۲۰۲۳). Natural resource rents and access to finance. *Journal of Multinational Financial Management*, doi: ۱۰,۱۰۱۶/j.mulfin.۲۰۲۳,۱۰۰۸۲۱

Muhammad, Atif, Khan., Muhammad, Asif, Khan., Kishwar, Ali., József, Popp., Judit, Oláh. (۲۰۲۰). Natural Resource Rent and Finance: The Moderation Role of Institutions. *Sustainability*, ۱۲(۹):۳۸۹۷-. doi: ۱۰,۳۳۹۰/SU۱۲۰۹۳۸۹۷

Obadia, Kyetuza, Bishoge., Obadia, Kyetuza, Bishoge., Benatus, Norbert, Mvile., Benatus, Norbert, Mvile. (۲۰۲۰). The “resource curse” from the oil and natural gas sector: how can Tanzania avoid it in reality?. *Mineral economics*, ۳۳(۳):۳۸۹-۴۰۴. doi: ۱۰,۱۰۰۷/S۱۳۵۶۳-۰۲۰-۰۰۲۳۵-۲

Rajabzadeh Maghami, N., Fallahi, M. A., & Khodaparast Mashhadi, M. (۲۰۱۷). Examining the effects of good governance on the relationship between resource abundance and financial development in oil-rich countries. *Monetary and Financial Economics*, ۲۴(۱۳), ۹۰-۱۱۴. <https://doi.org/۱۰,۲۲۰۶۷/pm.v۲۴i۱۳,۲۰۴۴۳> [In Persian]

Roger, E., Meiners., Andrew, P., Morriss. (۲۰۲۱). Addressing Green Energy's 'Resource Curse'. *Social Science Research Network*, doi: ۱۰,۲۱۳۹/ssrn.۴۰۵۸۷۶۳

Russell, S., Sobel., Jeff, Clark., Reagan, N., Sobel. (۲۰۲۲). The Curse of Historic Resources. *Public Finance Review*, ۵۰(۳):۲۷۹-۳۰۶. doi: ۱۰.۱۱۷۷/۱۰۹۱۱۴۲۱۲۲۱۱۰۵۰۴۳

Sachs, J. D. & Warner, A. M. (۱۹۹۵). Natural resource abundance and economic growth (No. w۵۳۹۸). National Bureau of Economic Research.

Sachs, J., & Warner, A. (۱۹۹۵). *Natural resource abundance and economic growth*. doi:۱۰.۳۳۸۶/w۵۳۹۸

Saeed, P., Langarudi., Michael, J., Radzicki. (۲۰۲۰). Blessing or Burden? Another Look at the Natural Resource Curse. ۳۱۱-۳۴۶. doi: ۱۰.۱۰۰۷/۹۷۸-۳-۰۳۰-۶۷۱۹۰-۷_۱۲

Seda, Yildirim., Durmuş, Çağrı, Yıldırım., Seda, H., Bostanci., Elif, Nur, Tarı. (۲۰۲۲). Winner or loser? The asymmetric role of natural resource rents on financial development among resource-rich countries. *Sustainable Development*, ۳۰(۶):۱۹۲۱-۱۹۳۳. doi: ۱۰.۱۰۰۲/sd.۲۳۵۹

Sedighi, S. (۲۰۲۴). Rents, financial development, and economic growth in MENA countries, ۲۰۰۰-۲۰۲۰. *Regional Statistics*, ۱۴(۳), ۵۸۹-۶۰۸. <https://doi.org/۱۰.۱۵۱۹۶/rs۱۴.۳۰۸>

Shahbaz, M., Aboutorabi, M. A. & Yazdi, F. A. (۲۰۲۰). Foreign Capital, Natural Resource Rents and Financial Development: A New Approach. *Global Business Review*, In Press

Shahbaz, M., Aboutorabi, M.A., & Yazdi, F.A. (۲۰۲۰). Foreign Capital, Natural Resource Rents and Financial Development: A New Approach. *Global Business Review*, ۲۵, ۴۰۱ - ۴۲۰.

Shahbaz, M., Naeem, M., Ahad, M. & Tahir, I. (۲۰۱۸). Is Natural Resource Abundance a Stimulus for Financial Development in the USA? *Resources Policy*, ۵۵, ۲۲۳-۲۳۲.

Shahin, Javadi., Mahmood, Motevaseli., Jahangir, Yadollahi, Farsi. (۲۰۱۷). Oil Rent and Financial Environment: A Cross-country Examination. *International Journal of Economics and Financial Issues*, ۷(۱):۲۹۸-۳۰۲.

Yang, C., Xin, X., Li, X., & Li, L. a(۲۰۲۴). Role of natural resource and mineral rent on economic development: Perspective on green reforms and financial management. *Resources Policy*, ۹۴(۱۰۵۱۸۱), ۱۰۵۱۸۱. doi:۱۰.۱۰۱۶/j.resourpol.۲۰۲۴.۱۰۵۱۸۱

Yang, X., Zhang, P., Zhao, Z., & Koondhar, M. A. (۲۰۲۴). How disaggregated natural resources rents affect financial development: From the perspective of sustainable development. *Resources Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104982>

Yang, X., Zhang, P., Zhao, Z., & Koondhar, M. A. b(۲۰۲۴). How disaggregated natural resources rents affect financial development: From the perspective of sustainable development. *Resources Policy*, ۹۲(۱۰۴۹۸۲), ۱۰۴۹۸۲. doi:10.1016/j.resourpol.2024.104982

Yildirim, S., Gedikli, A., Erdoğan, S., & Yıldırım, D.Ç. (۲۰۲۰). Natural resources rents-financial development nexus: Evidence from sixteen developing countries. *Resources Policy*, ۶۸, ۱۰۱۷۰۵.

Yuhong, Tang., Muhammad, Imran. (۲۰۲۴). Trade-offs and synergies: Examining the impact of natural resource rents and energy efficiency on financial development in the <scp>RCEP</scp> context. *Natural Resources Forum*, doi: 10.1111/1477-8947.12561

Zhang, X., Ahmad, M., & Gu, X. (۲۰۲۴). The Dual Faces of growth: Linear and non-linear effects of industrialization, financial development and natural resource rents on China's economy. *Resources Policy*, ۹۴(۱۰۵۱۷۹), ۱۰۵۱۷۹. doi:10.1016/j.resourpol.2024.105179

Zobeiri, H., Motameni, M., & Raeisi, A. (۲۰۱۹). Natural resource rents and entrepreneurship: necessity or opportunity? *Economic Growth and Development Research*, ۱۰(۳۷), ۱۱۱-۱۲۴. <https://doi.org/10.30473/egdr.2019.4660.5238> [In Persian]